

Döngüsel Ekonominin Önünde Bir Engel Olarak Patent Hakları

Dr. Öğr. Üyesi Osman Buğra BEYDOĞAN*

Doğal kaynakların hızla tükenmesi, ekosistemdeki atık yükünün artması, iklim krizi gibi çevresel kaygılara ek olarak, özellikle pandemi sonrası müşahede edilen hammadde ve enerji krizi, sürdürülebilirliğin önemini vurgulayarak doğrusal ekonomik modelden⁹ döngüsel modele¹⁰ geçişi artık bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak dünya ülkelerinin politik ajandasına yerleştirmiştir¹¹. Ne var ki bu popüler politika başlığının yalnızca bir niyet beyanı olmaktan çıkıp icraî bir hal alması, üretim ve tüketim modellerinin revize edilmesinin yanı sıra mevzuat çerçevesinin ve hukuk uygulamasının yeniden inşasını ya da -en iyi ihtimalde- geleneksel olmayan bir yorumunu gerektirecektir.

Genel itibariyle fikri mülkiyet hukukunun ve özelde ise patent hukukunun döngüsel ekonomiye geçiş yolunda hassas bir noktada durduğu ve bu iki sistem arasındaki korelasyonun hem olumlu hem de olumsuz görünümü olduğu söylenebilir. Bir yandan temel paradigması itibariyle patent hukuku -yeşil, sürdürülebilir ve döngüsel teknoloji dahil olmak üzere- teknik alandaki yenilik sağlayan buluşları, bunların üzerinde muvakkat ve tekeli haklar tesis ederek buluşçunun ödüllendirilmesi suretiyle teşvik eder. Öte yandan, mal ve hizmet piyasalarına bir şekilde temas eden hemen her hukuk alanı gibi fikrî mülkiyet hukukunun da doğrusal ekonomi tasavvuru üzerine kurgulandığı görülmektedir¹². Buluşun üzerinde tecessüm ettiği malların bir kez ticaret sahasına getirildikten sonraki

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Fikrî Mülkiyet Hukuku ABD Öğr. Üyesi, obbeydogan@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0720-2353.

⁹ Geleneksel olarak “*al – kullan – at*” motifini benimseyen doğrusal (ya da lineer) üretim ve tüketim modelini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

¹⁰ Birçok tanıma konu olmakla birlikte genel olarak, üretim ve tüketim süreçlerine yeni hammadde girdisini ve atık çıktısını azaltan, kaynaklar ile ürünlerin yeniden kullanımını, geri dönüşümünü ve ileri dönüşümünü, böylelikle üretim döngüsü içerisinde olabildiğince uzun kalmasını öngören üretim ve tüketim ekonomisi modelini ifade eder.

¹¹ Örneğin Avrupa Birliği, Aralık 2015 itibariyle *Döngüsel Ekonomi Eylem Planı*’nı yürürlüğe sokarak çok adımlı bir yol haritası doğrultusunda bunun tatbikine geçmiştir. Bkz. https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en

¹² Pihlajarinne, T., & Ballardini, R. M. (2020). *Paving the way for the environment: channelling 'strong' sustainability into the European IP system*. 42(4) European Intellectual Property Review;

ticari veya hususi serbest dolaşımı¹³ *hakların tükenmesi* ilkesiyle temin edilmiştir. Ancak bu ilke, kural olarak söz konusu eşyanın orijinal haliyle el değiştirmesini temel almakta, yani eşya üzerinde yapılacak değiştirme¹⁴, kötüleştirme ya da tamir sınırını aşacak mahiyette ihya etme¹⁵ fiilleri hakların tükenmesi sonucunu ortadan kaldırmaktadır. Bu açıdan, döngüsel ekonominin merkezinde olan *tekrar kullanım, geri dönüşüm* ve *ileri dönüşüm* hareketlerinin ticaret sahasında, patentli buluşu ihtiva eden mallar açısından tatbiki patent sahibinin rızasını gerektirecektir.

Bildiriye konu çalışma, benzer durumun diğer fikri mülkiyet hakları açısından da farklı görünümde ortaya çıktığı ve çıkabileceği ön kabulü ile, döngüsel ekonomi ve patent hakları korelasyonunun negatif kısmını ele almaktadır. Çalışma, yukarıda özetlenen temel problem ile yine patent hukukuyla ilişkilendirilebilir yan sorunları¹⁶ tespit ettikten sonra bunların çözümüne ilişkin iki ana akım seçeneği tartışmaktadır. Sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomiye ilişkin argümanların ülkemiz fikri mülkiyet hukuku açısından henüz bir gündem maddesi olmadığı gözlemiyle, ilk ve daha keskin bir seçenek olarak, döngüsel ekonomi lehine münferit istisna / tahdit hallerinin pozitif hukuka empoze edilmesini değerlendirmekte ve bunun mülkiyet hakkının tahdidi anlamına gelebileceğini, böylelikle anayasal düzlemde tartışılabilir olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışma, ikinci ve daha esnek bir seçenek olarak, yorumsal araçlarla, sürdürülebilir ekonomiye ilişkin argümanların hakların tükenmesi ilkesi kapsamına dahil edilmesini değerlendirmektedir. İkinci seçenek açısından, patent hukuku anlamında *tamir* ile *yeniden yapma* arasındaki farkın son derece önemli olmasına rağmen bu iki kavram arasındaki sınırın belirsizlik ortaya konmuş ve bu sınırın tespitindeki farklı yorum ve referans noktaları, diğer hukuk sistemlerinden örneklerle tartışılmıştır. Bu bağlamda mutata ürün ömrü olgusu, planlı yaşlandırma

¹³ Yahut da başka bir deyişle fikri mülkiyetin ürününün üzerinde tecessüm ettiği malların kaderini fikri mülkiyet haklarının kaderinden ve böylelikle fikri mülkiyet hakkı sahibinin mutlak tekel alanından ayırık tutulması.

¹⁴ Burada belirtmek gerekir ki, salt değiştirme eyleminin patent hakların tükenmesi açısından akıbeti tartışılmalıdır. Bu konuda bkz. Çolak, U. (2022). *Türk Patent Hukuku*, Adalet Yayınevi, s. 1130-33.

¹⁵ Bu durumda buluş konusu ürünün üretilmesi söz konusu olacak ve münhasıran patent sahibine atfedilen bu hak ihlâl edilmiş olacaktır.

¹⁶ Ürünün olağan tamerini güçleştirecek mahiyette yapılan tasarımlar ya da olağan tamirde kullanılacak hususi ekipmanın da paten korumasıyla tekelleştirilmesi bunlara örnek gösterilebilir.

gerçeği, tamirat için gereken özel ekipmanın sağlanmaması ya da patentle korunması, dizayn tercihleriyle tamiri zor ürünlerin vücuda getirilmesi gibi hususlar tartışılmıştır.

Tüm bunların üzerinde ise patent haklarından ileri gelebilecek engellerin, her bir döngüsel ekonomi hareketi (geri dönüşüm, ileri dönüşüm vb.) özelinde, bunların niteliği itibariyle farklılaşacağı mütalaa edilmiştir. Son olarak, eldeki problemin çözümünde hem döngüsel ekonominin gereklerini hem de patent sahibinin makul ekonomik menfaatini temin edecek üçüncü bir yolun (örneğin *sui generis* bir lisans düzenlemesinin) mümkün olup olmayacağı tartışılmıştır.